

A visszatérés útirajzai

Egy felemás kritika

„Kétszeresen idegen voltam, de immár a kívülállás lehetősége nélkül. Mindenben belül, de sehol sem ott-hon, mindenhol idegenként.”

(Végel László)

„Rádöbbsentem, hogy engem már annyira meghatároz ez a dupla megpróbáltatásokkal teli élet, amelyet [...] eddig itt élnem megadatott, hogy e nélkül már nem lennék az, aki vagyok.”

(Szakmány György)

Mikola Gyöngyi *A pillanat küszöbén* (2013) című kötete identitásomban érintett meg, olvasása közben döbbsentem rá peremvidéki létemre, az új könyv traumafejezete pedig egyenesen egy konstruktív vitára indított. Mikola helyzetéből adódóan rendelkezik a kívülállás lehetőségével, talán egyszer ő írja majd meg a vajdasági magyar irodalom történetét, bárhogy is fikciónak tartsa még.

Gyöngyivel 1986-ban barátkoztam meg, amikor Szajbély Mihály szerkesztette *Rózsaszín flastrom* (1995) című interjúkötetbe gyűjtötte az anyagot szegedi egyetemista társaival együtt a vajdasági magyar írókról. Egzisztenciálisan fontos volt ez a találkozás mindkettőnk számára. Én az *Új Symposion*-traumámból vártam a gyógyulást, őt pedig az itteni irodalomcsinálás inerciája sodorta magával. Aztán jött a szegedi *Harmadkor*, majd a *Pompeji*. És íme, huszonöt év után ismét köztünk van. *A pillanat küszöbén* című kötetébe az elmúlt egy-két év vajdasági vonatkozású kritikáit, tanulmányait gyűjtötte egybe. Figyelme nemcsak az irodalomra, hanem a színházra, a filmre, a képregény-kultúrára is kiterjed. Sokoldalú tapasztalatait a Szeged–Szabadka-reláción utazva szerezte, kis újvidéki kitérővel. A háttérben felsejlik a Mester, Tolnai Ottó alakja, akinek három fejezetet is szentel. A megtett úton kalauza Thomka Beáta volt, akinek poétikája különösen a legfiatalabb nemzedék műveinek értelmezésében

nyújtott segítséget. Ezzel nagy vonalakban körvonalazódik is a kötet föl-
építése, melyben újat igazán a *Trauma és narratíva* című fejezet hozott.

Már Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsza* (2010) című poemájának elemzésekor kitűnik Mikola kiváló analízáló képessége, ami a mű rétegeinek felbontásában és referenciáinak megtalálásában mutatkozik meg. Alapos (oroszos) műveltsége lehetővé teszi számára olyan vonatkozások feltárását, amelyek a Gogol–Puskin–Nabokov-párhuzamok nélkül nem teljese-
dnek ki. A szerző érdekes összehasonlításokat végez a doppelgänger-téma kapcsán Kosztolányi, Esterházy, Tolnai Ottó és Nabokov műveiben. A középpontban Esterházy *Estije* (2010) áll, innen vezetnek aztán a szálak Kosztolányin át *az árvacsáthig* (1992).

Mikola Gyöngyi az avantgárd kultikus figurájának, Ladik Katalinnak *Élhetek az arcodon?* (2007) című önéletrajzi regényét ismertetve a 60-as, 70-es évek (neo)avantgárd irányzataihoz közel álló művészek, különösen Szentjóbby Tamás és a nagy előd, Szentkuthy alakját körvonalazza. Így jut el Mikola a fluxus-elmélethez, melyről a következőket írja: „A »regényes élettörténet« ilyen értelemben fluxus-regényként is olvasható, mely úgy beszél el, jeleníti meg a szerző szerepét a magyar neoavantgárd törté-
tében, hogy már a megformálás strukturáló elveiben is visszatükröződjön e művészeti korszak és irányzat poétikája, és a retrospekció jelen idejűvé váljon, maga is műalkotássá transzformálódjon” (68).

Itt következne most a *Trauma és narratíva* című, a kötet talán legiz-
galmasabb, vitaindító fejezetének a bemutatása, amely valójában erre a felemás kritikára sarkallt. Mielőtt belevágnánk, ejtsünk még pár szót a kötetet záró két tanulmányról, melyekben a szerző a szabadkai *Symposion* képi fordulatáról és a délszláv képregény-kultúráról szól. Lucidus okfejtés, történelmi és művészettörténeti tájékozottság jellemzi ezeket az írásokat, amelyek a téma szakavatott ismerőjének mutatják be Mikola Gyöngyit. Én is sokat tanultam tőle.

*

A trauma-kérdéskörnek már egész irodalma van. Legutóbb a *Létünk* 2. számában Katona Edit foglalkozik a témával kapcsolatban a Magyar-
országra költözött íróink stílusvizsgálatakor, melyben felveti a kérdést: „milyen összefüggésrendszer létezik identitás és nyelviség között”.¹ Kitű-
nő tanulmányában felhívja a figyelmet Hózsza Éva *Trauma és irodalom – A tékozlás tünetei?* című munkájára, amelyben a szerző szintén a peremlét szempontjából vizsgálja az ezredforduló irodalmának identitáskérdéseit.

A 2006-os tanulmány aktualitását mi sem igazolja jobban mint T. Kiss Tamás *A tükörcstestvér* (2012) című új regénye, amelyben a fiatal író nemzedéke perspektíváját a „perem-trauma” sorskérdéseinek megfogalmazásában találta meg. Mikola Gyöngyi Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* (2009) című könyvét elemezve jut következtetéseikhez, melyet mint sajátos irodalomtörténetet értelmez. Rövid történeti áttekintésében párhuzamot von az Osztrák–Magyar Monarchia és Jugoszlávia szétesése között. Az így előállt irodalomtörténeti krízisszituációt Hózsza Éva a következőképpen írja le: „A véghangulat, a válság megítélése [...] aktuálisra tette az irodalmi lexikon, az összefoglaló irodalomtörténet [...], az életrajzi kalauzok létrejöttét, a történeti lét megértését, az ezekkel kapcsolatos vitákat...”; „Az ezredforduló, valamint a posztháborús szituáció mint kollektív és egyéni tapasztalat újabb ürügy a veszteségek leltározására, a vajdasági magyar irodalom lehangozott újragondolására, a művek újraolvasására...”² Fenyvesi Ottó vállalkozása tehát a vajdasági magyar irodalom egyik „arche-traumá”-ját viszi *ad absurdumig*. A talajvesztés megtapasztalása indítja a halott vajdaságiak újraolvasására, művük újraírására, egyféle holtak enciklopédiájának elkészítésére. A Magyarországra költözött író számára a miért vagyok, honnan jöttem, merre tartok kérdése a peremlét szemszögéből fogalmazódik újra, amely művében az identitáskeresés legaktuálisabb válaszaként körvonalazódik.

Mikola Gyöngyi az arche-trauma, a perem-trauma terminusai mellé bevezeti a traumás emlékezet fogalmát, amelyet irodalomtörténetileg elemez Fenyvesi könyvében. A vajdasági irodalom sorsfordulóit traumákként értelmezi, amelyet a traumás emlékezet tart elevenen. Csak egy kicsi hiányzik, hogy ne általánosítson, hogy az egész vajdasági magyar irodalmat ne traumák történeteként láttassa. Nagyesszéből nehéz is idézni, mert a környezetükből kiragadott részek elfelejtetnék velünk, hogy csak egy műelemzésről van szó, Fenyvesi könyvről, nem pedig irodalomtörténetünk bírálatáról. Hasztalan is lenne szembeszállni Mikola történetfelfogásával, mert akkor Nietzschét vagy a *Bibliát* kellene megtagadnom. A német filozófus *A történelem hasznáról és káráról* (1874) című vitairatában veti fel a felejtési-tudás képességének kérdését, melyet Mikola Gyöngyi kötetének mottójául is választott. Az emlékezés annyiban szolgálja a jelent és a jövőt, amennyiben a felejtési-tudás szövetségére lép, vele együtt alakítja az apolóit és a dionüszoszit. Mikola a traumás emlékezetet összefüggésbe hozza

² Hózsza Éva (2010): *Trauma és irodalom – A tékozlás tünetei?* (A mai vajdasági magyar próza és a perem-trauma kultúrája). VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Debrecen, 2006

Nietzsche „korszerűtlen” elmélkedésével és az elburjánzott emlékezetet a trauma okozójának nevezi meg. Idéz *Sirák fia könyvéből*, melyben a halottakért tartott gyász utáni feledésre szólít fel: „Aztán hagyd a fájdalmadat, s keress vigasztalást, mert a szomorúság a halálhoz vezet, és a kedvetlenség megtöri az erőt.” A trauma kérdésköre aztán végigvonul az egész fejezeten: történeti kataklizmák, apokalipszis, káosz, pusztulás az identitás megőrzésével szemben. A megidézett szerzők Beszédes István, Danyi Zoltán, Bozsik Péter, Terék Anna, Kollár Árpád etc. „...közös elemként leginkább a hasonló referenciális háttér tűnik föl: e kötetek lírai szubjektumainak léttapasztalata a délszláv háborúk és Jugoszlávia szétesésének történelmi idejében és terében formálódik” (118). Mikola könyvének naprakészsége elkötelezettségének irányára hívja fel a figyelmet. Sok minden teendője van még házunk táján a kritikának, hogy peremlétünk olyan egzisztenciális analízisét adja, mint a Mikola Gyöngyié vagy a Hózsza Éváié.

A pillanat küszöbén című gyűjtemény harmadik fejezete teljes egészében a filmé és a színházé, mely Mikola kritikáirásának sokoldalúságát reprezentálja. A Buharov testvérek filmjeinek elemzése az identitás kérdéskörét aktualizálja, a traumafejezet egyenes folytatásaként. A szerző két vajdasági vonatkozású irodalmi adaptációra hívja fel a figyelmet, amely a könyv gondolatmenetét teljesíti ki. A Buharov testvérekről annyit kell tudni, hogy nevük a magyarországi Hevesi Nándor és Szilágyi Kornél fiatal szerzőpárost takarja, akik „a 90-es évek elején kezdték meg multimediális művészeti kísérleteiket, kisfilmjeikhez a Szuper 8-as technikát választva médiumként” (151). Mikola Gyöngyi Sirbik Attila *Molytej* és Domonkos István *Kormányeltörésben* című műveit a Szuper 8-as technika nyújtotta lehetőségeken keresztül analizálja. A „téves csatatéren” posztulátuma bombaként robban a Sirbik-értelmezésben, mintegy előkészítve a Domonkos-adaptációt, melyet a kötet csúcspontjának tartok. Buharovék Domonkoshoz hasonlatosan, Thomka Beáta szavaival, kihátrálnak a nyelvből, gyakorlatukban minden a képekre és a zenére van bízva. Mikola Gyöngyi szerint ebből a tekintetből a film a *Kormányeltörésben* egyféle folytatásának is tekinthető, melyben a főszereplő a végén meg is hal. Talajvesztés, identitásválság, „egzisztenciális csőd”, mindaz tehát, amit a korszakalkotó vers a peremlétről a XX. században előrevetít. Mikola Paul Ricoeurt nyomán bevezeti a „narratív identitás” fogalmát, és felteszi a kérdést: „...ha szinte minden megváltozott az emberben, akkor mi lesz a történet állandó eleme, mi biztosítja egységét” (159). Az *ipseitás* Buharovék adaptációjában a saját hazában idegennek lenni képi megfogalmazásáig jut el, amikor is a főszereplőt a budapesti huszárok elől menekülve láttatják a Lánchídon, aki azt hiszi, őt üldözik. Az identitás kérdése főleg elköltözött íróink műveiben

éleződik ki, de a Domonkos-vers után az itthonmaradottaknak is újra kell értelmezniük irodalomtörténeti helyüket az újonnan előállt peremhelyzetben. Ne járjanak úgy mint Bosnyák István, aki önazonosságát teljesen feladva, nevét megváltoztatva költözött át az anyaországba.

*

Végezetül elmondom, miért neveztem felemás kritikának ezt az ismeretet. Egyrészt örültem Mikola Gyöngyi szándékának, hogy irodalmunk és kultúránk egy szegmensét mutassa be, de nem tudom, hogy a magyarországi vagy az itteni olvasóközönségnek szánta-e könyvét. Abban sem vagyok biztos, hogy szerencsés párhuzamot vont-e Fenyvesi-tanulmányában Nietzsche *A történelem hasznáról és káráról* című vitairata és a vajdasági irodalomtörténeti szemlélet között. A felejtés egyenesen identitásunk aláásását jelentené, a „traumás emlékezet” az egyedüli sajátosságunk, amit feldolgozni kell, nem pedig gyógyítani. Ezt egy Tolnai-szakértőnek tudnia illene. Jelentős viszont Mikola hozzáállása a fiatal vajdasági irodalomhoz. Álljon itt befejezésül Nietzsche vitairatának zárórésze: „S itt látom a küldetését annak az *ifjúságnak* [kiemelés a szerzőtől], a harcosok és sárkányölők első nemzedékének, amely egy boldogabb és szebb művelődés és emberiesség élén vonul. [...] Ez az ifjúság egyszerre fog szenvedni a bajoktól és ellenszereiktől: s mégis hiszi, hogy erősebb egészséggel, s egyáltalán, természetesebb természettel dicsekedhetik az elődnemzedékeknél, a jelen művelt »férfiainál« és »aggastyánjainál«.”³

³ Friedrich Nietzsche (1989): *A történelem hasznáról és káráról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 96.